

EUROPA GENERAȚIEI PAȘOPTISTE*

Dumitru Vitcu

Din perspectivă general europeană, deceniile de mijloc (IV-VI) ale secolului al XIX-lea delimitează o perioadă istorică mai curând calmă și prosperă decât agitată, în plan social politic, și debitoare exclusiv condițiilor și resurselor naturale, în plan economic. Chiar dacă revoluția franceză din iulie 1830, reînviind principiile, nu și învățămintele, celei din 1789, urmată de aceea "primăvară a popoarelor" din 1848 și conjugată cu conclavurile diplomatice, ori cu răbufnirile succesive ale eternei "chestiuni orientale", contribuind la modificarea treptată a centrului de gravitate continental, ar putea constitui tot atâtea argumente pentru schițarea unui tablou mai învolburat, elementele de fond ni se par a fi: "antanta" franco-engleză în chestiunile belgiană, spaniolă sau portugheză, renunțarea din partea Franței la ideea granițelor naturale și reluarea tradițiilor pacifiste ale lui Villele, fără a abandona preocupările vizând modificarea sistemului vienez al tratatelor din 1815 și, nu în ultimul rând, divizarea continentului între curțile conservatoare din Nord, dirijate de Metternich și Nicolae I, dominând Europa centrală și răsăriteană și, respectiv, cele liberale din occident. Societățile europene erau supuse, diferențiat, restructurărilor, în acord cu progresul tehnic și cu noile atitudini mentale generate de acesta. Pretutindeni, omul devenise conștient că timpul și spațiul puteau avea și alte dimensiuni decât cele consacrate. Comunicațiile incomparabil mai lesnicioase după inventarea locomotivei cu aburi și extinderea rețelei de căi ferate, după intrarea în funcțiune a sistemului Morse și intensificarea activităților comerciale, navale sau bancare, au redus corespunzător distanțele, "apropiind" popoarele. Progresele incontestabile ale științelor medicale au asistat revoluția demografică, materializată la scara continentală printr-un spor de 76 milioane de suflete în numai 35 de ani¹.

Dar fenomenul care explică marea mutație din domeniul social - politic este acela al industrializării, care demarase în Anglia, Franța sau Belgia înainte de 1848, apoi în Germania, Austria și, ulterior, Rusia, spre a pătrunde în statele sud-est europene în a doua jumătate a veacului. Desigur, acestea sunt doar câteva repere în măsură să confirme aserțiunea potrivit căreia epoca marcase sfârșitul istoriei reglată de cicluri și fenomene naturale, a așa-numitei istorii imobile².

Din perspectivă românească, aceleași limite cronologice definesc o etapă mult mai agitată decât cea înfățișată la scară continentală; este perioada cristalizării, afirmării și împlinirii parțiale a programului *național*, epocă în care istoria și-a accelerat cadența, iar evoluția a devenit - din pricina comprimării fazelor-ei firești, fenomen definit prin sintagma de "ardere a etapelor" - convulsivă, nu numai în plan economico-social și politic, ci și în cel mental. Dar, ca pretutindeni în Europa vremii, transformările înnoitoare din societatea românească au fost impulsionate de trei factori și anume: a) noile progrese tehnice, capabile să sporească avuția socială, dar să și modifice noțiunile de timp, spațiu și natură, progrese asigurătoare industrializării; b) evidența crezului revoluționar, a necesității fundamentării unor noi relații sociale, ca alternativă la cele tradiționale; c) modernizarea, sau revizuirea formulelor și elaborarea unor noi teorii capabile să sintetizeze noile date despre spațiu, lume și timp. Ultimul factor - observa un autorizat analist - se întemeia pe o serie de concepte ce-și modifică acum conținutul, așa precum *arta* înceta de a mai fi doar o îndemănare, ci o sumă de însușiri

luminând calea spre adevăr, sau *cultura*, cumulând datele privitoare la activitatea morală și intelectuală a omului, privită separat de alte activități și transformată apoi într-un fel de curte de apel³.

În situația popoarelor amenințate continuu de interese sau de forțe externe, precum cel român, se adaugă conceptul de *națiune*, mai abstract decât cel de *patrie*, pe care îl substanțializează, înzestrându-l cu o "tradiție specifică", un mod original de a gândi și acționa⁴. Această nouă conștiință, echivalând cu o nouă imagine despre sine, dar și despre alții, va fi consemnată și prin canale diplomatice de către observatori avizați, care sesizau la români, îndeosebi după realizarea Unirii Principatelor, "sentimentul unei forțe sporite și al unei încrederi în sine generate ca atare", precum și "visul de independență invitabilă și neutralitatea garantată de către marile puteri"⁵.

Fără îndoială, înfăptuirea statului român modern și dotarea acestuia cu instituțiile corespunzătoare noilor imperative sociale, naționale, politice și spirituale au dominat eforturile făcute de societatea românească, în ansamblul ei, în tot cursul veacului al XIX-lea. Dar, la fel de neîndoios este și faptul că - fără a neglija ori a minimaliza strădania colectivă ca și a exponenților (mai mult ori mai puțin fideli) ai maselor, aparținând altor generații sau etape istorice - meritul esențial în elaborarea programului-cadru al modernizării societății românești a revenit acelei excepționale generații "pașoptiste", care, pe parcursul a numai trei decenii (între 1848 și 1878), au fost artizanii sau martorii unei revoluții, ai înfăptuirii statului național modern și ai neatârării, prin urmare implicați direct în cele trei momente cardinale ale istoriei românilor în secolul trecut. Este generația al cărei nucleu a văzut lumina zilei în anii deceniului II, reprezentată fiind de A.T. Laurian și N. Golescu (1810), de I. Maiorescu (1811), Gh. Barițiu, E. Hurmuzachi și C. Negri (1812), de C. Bolliac (1813), I. Ghica, C.A. Rosetti, D. Ralet și I. Voinescu II (1816), M. Kogălniceanu (1817), D. Brătianu și Aron Pumnul (1818), N. Bălcescu, Al. G. Golescu, Alecu Russo și D. Bolintineanu (1819), I.C. Brătianu și V. Alecsandri (1821), G. Sion (1822), alături de "mai vârstnicii" I. Heliade Rădulescu (1802), Fl. Aaron, T. Cipariu (1805), C. Negruzzi și S. Bărnuțiu (1808), Șt. Golescu (1809), ori de mai tinerii C. D. Aricescu (1823) Avram Iancu (1824) sau Al. Papiu Ilarian (1828).

Desigur, vârsta biologică similară sau foarte apropiată nu reclamă oriunde, oricum și mai ales oricând comunitatea idealului politic, social, filozofic ori estetic. Afinități, fie și parțiale, pot fi ușor sesizate pe scara vârstei, între "bătrâni" și "tineri", după cum suficiente contraste departajează adesea pe congenari. Datorită însă unor factori de sincronie, identificați în repercusiunile identice ale istoriei, în comunitatea direcțiilor intelectuale și în modă⁶, aceștia din urmă, congenarii, prezintă o serie de trăsături asemănătoare. Potrivit observațiilor aceluiași analist, în vremuri liniștite, de evoluție calmă, fără războaie, revoluții sau războaie, ori în cadrul societăților patriarhale, acolo unde tradiția lucrează în sensul perpetuării imobilismului politico-social, elementele ce ar putea defini o generație au o redusă relevanță. Când însă istoria își accelerează ritmul, iae evoluția se precipită ca urmare a frământărilor lăuntrice, conjugate cu împrejurările exterioare, termenul de generație dobândește semnificația unui criteriu de delimitare în plan ideologic, psihologic și moral. Cei născuți în vremea sau în proximitatea unui viraj istoric de mai mare rezonanță pentru evoluția unei comunități se înfățișează ca deosebiți față de predecesori, iar conștiința acestei deosebiri - printr-o recurență firească - se transformă în element propulsiv, sporind și mai mult acea deosebire. Cel mai ilustrativ exemplu în acest sens îl oferă pașoptiștii, reprezentând în egală măsură generația revoluției, ca și pe aceea a Unirii Principatelor.

Intervalul scurt dintre cele două momente istorice fierbinți și propulsarea obiectivului național românesc deasupra tuturor celorlalte - pe fondul împrejurărilor externe favorabile intensificării acțiunilor de emancipare politico-națională pe un front mai larg - au găsit pe unii și aceiași protagoniști angajați, mai întâi, în formularea programului și susținerea acestuia în

vremea revoluției, apoi în retușarea-i din mers și materializarea treptată a aspirațiilor comune. E drept, unii dintre ei au dispărut prea timpuriu din viață, fără să mai fi fost părtași la bucuria primelor împliniri. Este cazul lui Nicolae Bălcescu, în primul rând, considerat de mulți drept port drapel al generației sale (mort în 1852), dar și al lui Alecu Russo (m. 1858) sau Dimitrie Ralet (m. 1859), care au crezut cu obstinație nu doar în justetea cauzei lor, ci și în șansa izbânzii.

Paradoxal, dar tocmai Bălcescu, cel care reproșase predecesorilor pripeala ori defetismul izvorâte din pretinsa neînțelegere a faptului - evident în opinia sa - că “nu este dat unei generații să înceapă și să întemeieze triumful unei credințe; că ceea ce o generație a început, alte generații trebuie să sfârșească și să completeze”⁷, avea să fie contrazis de evoluția evenimentelor petrecute imediat după dispariția sa. Pentru că, înșiși congenarii săi, beneficiari ai unei educații primare sustrase tiparelor fanariote, cu dascăli străini (îndeobște francezi), dar și în atmosfera de emulație patriotică asigurată de existența primelor școli naționale, cu vădit interes pentru afirmarea valorilor autohtone, dar și cu predispoziții, ambiții chiar, în direcția extinderii orizontului spiritual prin asimilarea valorilor sau modelelor europene, tocmai ei, așadar, au fost promotori dar și făptuitori ai programului național pașoptist.

Obiectivele acestui program au fost definite mai limpede, mai sistematic și mai consistent în plan social-politic, exprimând - fie în cuprinsul documentelor revoluționare (*Petiția-proclamație a boierilor și notabililor moldoveni* - Iași, *Petiția-națională* - Blaj, *Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei* - Brașov, *Proclamația de la Islaz*, *Dorințele partidei naționale în Moldova* - Cernăuți), fie în publicistica sau prin acțiunile postrevoluționare, două direcții prioritare. Pe de o parte, ideea statalității era pusă în acord cu năzuința - generalizată în plan european - consacrării personalității naționale, năzuința ce reclama, în cazul românilor, deplina autonomie, unitatea politică și asimilarea formelor instituționale specifice vieții moderne, adică regim parlamentar, presă liberă, emanciparea mănăstirilor închinată, armată națională, dezvoltarea învățământului etc. Altfel spus, eliminarea protectoratului străin (tarist, în cazul Principatelor), libertate națională și egalitate politică pentru românii transilvăneni în raport cu celelalte popoare din cuprinsul monarhiei habsburgice și introducerea sau adoptarea principiilor dreptului public burghez, consacrate prin practica constituțională occidentală posterioară revoluției franceze.

Pe de altă parte, reorganizarea pe temelii burgheze sau modernizarea societății românești presupunea abandonarea totală și definitivă a rânduielilor feudale, soluționarea gravelor probleme sociale și, în primul rând, a chestiunii țărănești, în acord firesc cu aceleași principii de libertate și egalitate consfințite prin *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*.

Dimensiunea socială nu suplimenta, ci complementa pe cea națională în cuprinsul programului reformator, impunându-se amândouă ca obiective majore și indisolubile, cel puțin pentru moment, în strictă concordanță cu opinia exprimată de Bălcescu, potrivit căreia “libertatea dinăuntru ... e peste puțină a dobândi fără libertatea din afară” și că modificarea regimului de proprietate era organic legată de înfăptuirea idealului național⁸. Dar și aici Bălcescu și, în general, pașoptiștii aveau să fie contraziși de evoluția ulterioară a evenimentelor, care au impus uneori revizuirea căilor și mijloacelor de acțiune, inclusiv a priorităților programatice; acestea vor fi determinate esențialmente de conjunctura externă nefavorabilă materializării proiectelor “europene” ale lui Giuseppe Mazzini, vizând constituirea unei comunități a națiunilor libere și fraterne, pe calea acelei iluzorii revoluții “simfoniice și sincrone” propovăduită de la Londra.

Disocierea celor două obiective revoluționare, social și național, s-a impus destul de anevoios și totuși fără rezerve în momentul în care românii au deslușit la orizont șansa înfăptuirii unității politice dintre Moldova și Țara Românească, șansă ce nu trebuia irosită prin

divergențele - nu puține și nici superficiale - existente în problematica socială. Precedentul în materie aparținuse însă intelectualilor transilvăneni, confrunțați, precum se știe, în primăvara anului 1848, cu dramatica dilemă existențială pentru toți românii din hotarele Imperiului: să beneficieze de libertățile sociale promise de guvernul revoluționar al lui L. Kossuth, prin acceptarea unirii Transilvaniei la Ungaria și, implicit, prin renunțarea la identitatea națională, ori să respingă oferta maghiarilor și - în speranța conservării propriei identități, chiar fără "beneficiile" sociale corespunzătoare - să se alăture absolutismului habsburgic, împărțând astfel statutul de complici în susținerea unei ordini anacronice?

Fiirec, au optat pentru soluția a doua, asigurătoare conservării ființei naționale, justificată astfel și de Bălcescu. "Libertatea (socială), nota el, trebuie pusă mai prejos decât naționalitatea, întrucât dacă cea dintâi se pierde, ea poate fi oricând recâștigată, în vreme ce dacă se pierde naționalitatea, nu mai e nimic de făcut"⁹. Dincolo însă de evidențierea elementelor doctrinare fundamentale, social și național, ori de speculațiile interpretative generate de relația existentă între acestea în ansamblul programului pașoptist, program care, în opinia revoluționarilor munteni "afară de chestia proprietății, era același de la 1840"¹⁰, se impune constatarea că la originea primelor inițiative și înfăptuiri în direcția construcției naționale s-a aflat "junimea română", familiarizată - surprinzător de repede și de temeinic - cu spiritualitatea, dar și cu viața politică europeană și conștientă de propria-i menire, chiar de propria-i capacitate combativă. "În 16 ani, de la 1835 până la 1851, mai mult a trăit Moldova - constatarea lui Alecu Russo putând fi lesne extinsă asupra întregului spațiu românesc - decât în cele cinci sute de ani de la descălecarea lui Dragoș, la 1359, până în zilele părinților noștri". Dacă aceștia din urmă, ca și străbunii lor, în opinia lui Russo, se cufundaseră într-o reproșabilă letargie de rit oriental ("întâmplările lumii de prinprejur mureau la graniță, vălmașagul veacului îi găsea și-i lăsa liniștiți"), generația jună la acea dată, ca printr-un miracol, ajunsese a se autodefini în cu totul alți termeni, decizându-se în ideologie și moravuri, de moștenirea străbunilor. "Părinții noștri - conchidea el - au deschis ochii în leagănul strămoșesc; oamenii de la 1835, care inaugurează generația de față, au răsarit în larma ideilor nouă. Ochii și gândul părinților se învâteau la Răsărit, ai noștri sunt țințiți spre Apus, deosebire de la cer la pământ"¹¹.

Într-adevăr, după ce vreme îndelungată societatea românească își însușise - prin blocarea artificială a legăturilor cu Occidentul european - formele de viață, de cultură și de civilizație, tipic orientale, noua conjunctură politică și reversul ei economic din deceniile premergătoare revoluției au declanșat acea uimitoare metamorfoză comportamentală în rândurile tinerimii îndeosebi, de natură să asigure conectarea și acestui spațiu geopolitic la beneficiile, dar și la rigorile lumii moderne. În numai trei decenii, între 1829 și 1859, s-au modificat radical însăși bazele existenței publice și private în Principate: în modă, bunăoară, unde forma de expresie a schimbării e mai lesne observabilă, în numai câțiva ani a pătruns și s-a generalizat portul "european" sau "nemțesc", fiind înlocuite acele haine lungi ("anteriu"), pantaloni largi ("ceacășiri") și căciuli de blănuri scumpe ("ișlic") specifice lumii orientale; cu jacheta, pantalonul și jobenul, occidentale. Asemenea schimbare a provocat în plan economico-social un amplu și dureros proces de recalificare a meșteșugarilor (de modă orientală, se înțelege). În cuprinsul unei anafore ale Sfatului Administrativ moldovean, din 31 mai 1838, se și preciza că "isnaful (breasla - n.ns.) croitorilor creștini [...] după schimbarea portului în forma evropenească, meșteșugul lor fiind scăzut cu totul, au voit a se deprinde în meșteșugul lucrării straielor evropene"¹².

Mobilierul oriental pitic a făcut loc altuia occidental, funcțional; de la trăsurile luxoase ale boierilor din protipendadă, s-a ajuns în foarte scurt timp la tramvaiele cu cai, ori la locomotiva cu aburi; iar de la o societate ierarhizată pe scara privilegiilor, cu o administrație coruptă și haotică, la un început de constituționalism ce anunța orizontul democrației burgheze;

în sfârșit, în viața spirituală, de la prioritatea limbii grecești și a moravurilor turco-levantine în mediile culte, la supremația netăgăduită și absolută a limbii franceze și la ascendentul corespunzător al modei pariziene.

Procesul era inevitabil, după cum și tendința de împotrivire - din nostalgie pentru timpurile patriarhale, ori de teama unui salt prea brutal din lumea veche spre cea nouă - apărea firească în fața simptomelor “franțuzomaniei”, sesizabile în cultură, ca și în viața socială. Legăturile cu Franța, cu siguranță cele mai pline de consecințe asupra spiritului public românesc din secolul al XIX-lea¹³, se întemeiau pe o sumă de elemente justificative, cu pondere diferențiată în exprimarea tendințelor imitative, ca și în efortul de asimilare a modelelor. Între acestea se aflau afinitățile de limbă și obârșie a celor două popoare, autoritatea și capacitatea de penetrație a iluminismului francez, ale cărui ecouri afectaseră Europa răsăriteană în primele decenii ale secolului al XIX-lea; prin prestigiul noilor directive spirituale din epoca restaurației: romantismul, pozitivismul, evoluționismul și socialismul utopic de aceeași sorginte; prin legăturile intelectuale, intensificate prin înmulțirea călătoriilor prin prezența preceptorilor francezi în casele boierești, prin trimiterea la studii în capitala Franței cu predilecție a fiilor de boieri moldo-munteni¹⁴, prin politica orientală franceză și, îndeosebi, prin sprijinul acordat naționalităților de diplomația lui Napoleon al III-lea¹⁵ și, desigur, prin relațiile de prietenie încheiate între tinerii români (studioși ori revoluționari) și cercurile intelectuale franceze din jurul lui Ed. Quinet, J. Michelet, Paul Bataillard, H. Desprez, Armand Levi, G. Dumesnil, J.H.A. Ubicini, J.A. Vaillant și alții.

Valul de traduceri și de imitații din cele mai diverse compartimente ale vieții spirituale occidentale, franceze îndeosebi dar nu numai, ilustrat prin astfel de “contribuții” în domeniile literaturii și esteticii, ale filozofiei și economiei politice, ale jurisprudenței și pedagogiei ori ale istoriei și sociologiei, a pus în evidență, către mijlocul veacului, tendința inflaționistă a “importurilor” ideologice, de modă și moravuri apusene, în spațiul românesc, tendință întâmpinată prin reacția critică a intelectualilor reprezentând generația pașoptistă, grupați în jurul revistelor “Dacia literară” (1840), “Propășirea” (1844) sau “România literară” (1855). În esență, ei denunțau doar excesele, acea “manie primejdioasă” în stare “să omoare la noi duhul național”, fără a renunța nici la legăturile și influențele benefice ale “produselor” spirituale occidentale asupra celor românești, dar nici la elementele specifice, tradiționale, locale.

În calitate de reprezentant autorizat al publicațiilor amintite și, desigur, al generației sale, Kogălniceanu disocia civilizația occidentală (necesară românilor doar în “litera” ei) de cultura occidentală, necesară acelorași în “spiritul” ei. “Niciodată - nota el în cunoscuta-i încercare de roman *Tainele inimii* - n-am fost contrar ideilor și civilizației străine. Dimpotrivă, crescut și trăit o mare parte a tinereților mele în acele țări care stau în capul Europei, am fost și sunt de idee că în secolul al XIX-lea nu este iertat nici unei nații de a se închide înaintea înrăurilor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și de la străini[...] Propășirea este mai puternică decât prejudețele popoarelor; și nu este zid destul de înalt și de tare care să o poată opri în drumul său”¹⁶.

Fără îndoială, dezacordul său în relația cu civilizația și cultura apuseană viza excesele și abuzurile evidente în procesul asimilării unor pretinse valori exterioare în dauna celor autohtone. “Civilizația <străină> - afirma el - nu izgonește nicidecum ideile și nărvurile naționale, ci numai le îmbunătățește, spre binele nației în particular și a omenirii, în general. Noi, însă, în pretenția de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pământesc și n-am păstrat decât abuzurile vechi, înmulțindu-le cu abuzurile nouă a unei rău înțelese și minciunoase civilizații. Așa, predicând ura a tot ce este pământesc (național), am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera iar nu spiritul, sau, spre a vorbi după stilul vechi, slova iar nu duhul”. În concluzie, îndrumătorul “Daciei literare” și viitorul “arhitect al României moderne”¹⁷ afirma cu toată convingerea că “adevărată civilizație este aceea care o

tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față”¹⁸.

Istoria, moravurile și credințele proprii erau apreciate și de Alecu Russo ca izvoare ale naționalității, iar revoluția de la 1848, proclamând, mai întâi în Franța, pe lângă dezrobirea popoarelor, tocmai principiul naționalităților, a dat frâu liber și năzuințelor politice românești exprimate în cele mai diverse forme și împrejurări. Accentul puternic pus de romantism pe tradițiile popoarelor, asociat ecourilor gândirii herderiene, atât de larg receptate în Europa primei jumătăți a seacului al XIX-lea, au contribuit netăgăduit la accelerarea procesului de individualizare națională și în spațiul românesc. La temelia individualității erau așezate mereu limba, istoria, credința și moravurile, a căror obârșie latină era invocată ori de câte ori ignoranța unora sau reaua intenție a altora plasau Principatele și pe români în lumea slavă¹⁹.

La fel de nepopulară, pentru români și îndeosebi pentru tinerii ce-și făceau ori își făcuseră studiile în Apus - după cum remarca, în cuprinsul unui raport diplomatic din 6 aprilie 1848, consulul britanic la București R.G. Colquhoun - era și ideea apartenenței Principatelor la Imperiul otoman, chiar dacă acea apartenență (sau dependență) era serios minată de mult mai incomodul protectorat al Rusiei. Din perspectivă geostrategică, nota același observator (reprezentând interesele britanice în zonă) “poziția țării este de așa natură, încât ea ar fi de mare folos Europei, în general; pentru Turcia, mai ales, ea ar constitui o frontieră de protecție”²⁰.

Față de protectoratul Rusiei, suzeranitatea otomană asupra Principatelor se înfățișa pentru mulți ca o haină oricum mai comodă și mai lesne retușabilă. Ultimul argument a și fost vehiculat cu insistență de către pașoptiști, în special de munteni, deopotrivă în vremea revoluției ca și ulterior, în încercarea nu o dată mărturisită de realizare a unei autonomii reale a Principatelor, pe temeiul vechilor capitulații încheiate cu Poarta otomană, autonomie devenită incompatibilă cu menținerea protectoratului țarist. Emisarului “confidențial și reprezentant al ideilor lor și al dorințelor lor” la Constantinopol, Ion Ghica, revoluționarii munteni (Goleștii, Bălcescu, Brătienii, C.A. Rosetti, I. Heliade Rădulescu ș.a.) îi transmiteau, în toiul evenimentelor, sarcina de a convinge guvernul otoman ca, “de comun acord cu celelalte cabinete ale Europei, să pună capăt pentru viitor oricărei intervenții a agenților Rusiei în treburile Principatului, ca fiind nedreaptă și contrară intereselor comune ale Sublimei Porți și ale Principatului”²¹.

Demersul era cu atât mai necesar cu cât indiferența Europei occidentale față de Principate, condamnată cu vehemență de Kogălniceanu în cunoscuta-i broșură *Întâmplările din Moldova în luna lui martie 1848*²², a îngăduit Rusiei să-l trimită pe generalul Duhamel la Iași “pentru a sta pe lângă domnitor, pentru a domoli pe boieri și pentru a le face concesii dacă acestea ar fi fost cerute”. Pentru că “Rusia - potrivit observației îndreptățite a lui Panaiot Balș - nu voia ca în Principate să aibă loc vreo mișcare, ea voia ca ele să fie cu totul străine de emanciparea generală a Europei. Ea nu voia ca linia trasată de providență, începută la Paris, să-și găsească ecou la gurile Dunării; nu voia ca ea să parcurgă acest drum. Ea voia s-o oprească. Dar un lucru pe care providența îl destină popoarelor nu poate fi oprit”²³.

Nu întâmplător, așadar, revoluția generală, extinsă “în părțile daco-romane ale Europei”²⁴, a avut aici din start un puternic caracter antițarist, proiectat în cadrul discuțiilor preliminare moldo-muntene de la Paris “îndată după revoluția Vienei”, ca și în cuprinsul aranjamentelor bilaterale româno-polone, pe teritoriul german, între N. Bălcescu și Al. Goleșcu-Negru, pe de o parte, prințul Adam Czartoryski, contele Bisczeanowski și generalul Czanowski, pe de alta²⁵. Pentru că, chiar dacă moldovenii, grăbiți, ceruseră la 28 martie 1848 “sfânta păzire a Regulamentului Organic”, sperând prin aceasta a preveni o nouă invazie rusească în Principate, realitățile politice ale momentului, izvorâte din experiența istorică a ultimelor decenii, îl îndreptăteau pe Kogălniceanu să afirme, în numele compatrioților săi, că

“toată pricina nenorocirii țării și a lor este protecția Rusiei”²⁶; o protecție doar nominală la început, după pacea și tratatul de la Kuciuk-Kainardji (1774), cu o progresivă implicare - legitimată prin tratatul de la Adrianopol (1829) și prin Regulamentele organice (1831-1832) - în administrația politică internă, până la devenirea Rusiei, prin mijlocirea consulilor săi, în “adevărată ocârmuitoare a Principatelor”²⁷. În plus, moldovenii nu uitaseră și nu puteau uita că sub aceeași “protecție”, țara le fusese dezmembrată, mai întâi de Bucovina, apoi de Basarabia.

Era firesc, prin urmare, ca orice încercare de afirmare a propriei identități naționale și a drepturilor conexe să fie întâmpinată de atenta supraveghere, urmată de intervenția prin mijloacele coercitive, politico-diplomatice și militare, ale “protectorului”, în vederea stăvilirii tăvălugului revoluționar ce venea dinspre occident și a complicațiilor potențiale întrevăzute prin scăparea românilor de sub control. Cât de îndatorate, pretindea Rusia a-i fi Principatele și ce pericol pentru liniștea zonei ar fi reprezentat noul proiect românesc al “regatului daco-român” rezultă din motivația intervenției armate țariste în Moldova, expusă în cuprinsul notei circulare din 19 iulie 1848 a cabinetului imperial către reprezentanții săi diplomați în străinătate, notă publicată în “Le Journal de Saint-Petersbourg” două zile mai apoi și reluat în “Albina românească” din 25 iulie același an²⁸. Dacă în raporturile cu statele independente ale Europei Rusia dezavua, chipurile, “orice ingerință în afacerile altora, orice idee de agresiune”, în relațiile cu Principatele - care n-ar fi avut “o existență politică decât în virtutea tratatelor între Poarta otomană și noi (Rusia n.ns.), situându-le deci în afara dreptului public european - guvernul imperial condamna cu putere și acționa ferm împotriva “răscoalei” românești, provocată de o “minoritate turbulentă”. Acei răzvrătiți, “uitând că majoritatea avantajelor asigurate patriei lor nu se datorează decât protecției binevoitoare a Rusiei”, respingeau cu obstinație, potrivit notei, acea protecție, pentru a face apel la aceea a *altor puteri*, aluzie la statele occidentale. Mai mult decât atât, Europa era prevenită, prin notă, asupra planurilor urzite în spațiul românesc, de aceiași incitatori, care-i îndemnau pe confracții lor din Moldova, Bucovina, Transilvania și Basarabia să constituie “un nou stat separat și independent, sub numele de regatul daco-român”: reușita acțiunii ar fi provocat reacția în lanț - în virtutea aceluiași principiu al naționalității - în întregul orient european, cu consecințe imprevizibile pentru marii stăpâni.

Invocând, în final, prezența în Basarabia a unor instigatori din Principate, “ale căror idei de guvernare nu sunt decât un plagiat *împrumutat de la propaganda democratică și socialistă* <occidentală>”, nota guvernului țarist exprima cu claritate temerea Rusiei față de perspectiva emancipării politico-naționale a popoarelor aflate sub a sa “protecție”, a românilor îndeosebi: “nouă nu ne-ar conveni să vedem născându-se, în locul celor două Principate, un stat nou, care, lăsat pradă anarhiei și prea slab pentru a se susține doar prin forțele lui, ar cădea în mod inevitabil, mai devreme sau mai târziu, sub influența sau stăpânirea altor puteri, în așa fel încât să pună în primejdie toate raporturile noastre internaționale. E vorba, deci, în ce ne privește, în egală măsură, de o problemă de *drepturi*, de o problemă de *onoare*, de o problemă de *interese politice*, probleme asupra cărora Rusia nu concepe să negocieze”²⁹.

Desigur, documentul diplomatic în discuție nu semnifică o noutate din perspectiva atitudinii Rusiei față de Principate și nici în privința stării de spirit - cu văditele distorsiuni prezentate - din spațiul românesc. S-ar cuveni doar reținut și subliniat din acea intervenție apelul final la “onoare” și “drepturi”, asociate și echivalate “intereselor politice”, când ponderea absolută a acestora din urmă și absența celei dintâi, ca și incompatibilitatea lor în cazul noii invazii țariste erau mai mult decât evidente, nu numai pentru români.

Teama Rusiei era însă justificată, pentru că, așa cum observa încă din anul precedent H.H. Desprez în a sa broșură *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*³⁰, apărută la Bruxelles în 1847, ideologia națională sau *românismul*, sfîndînd dificultățile conjugate (interne și externe), “domnește în Moldo-Valahia, stăpânește Bucovina, Ungaria răsăriteană,

Transilvania, în ciuda maghiarilor, Basarabia, în pofida rușilor, și a stabilit între toate țările române o legătură de idei și de interese nu mai puțin puternică decât cea de sânge”.

Reafirmând și argumentând rolul Principatelor (Moldova și Țara Românească) ca centru de iradiere a ideologiei naționale în întregul spațiu românesc, el a intuit cu uimitoare precizie misiunea regeneratoare a tinerilor, destinați a ajunge “stăpânii opiniei publice” și făptuitorii unității politice pan-românești. Iar când gândirea națională va ajunge la cârma țării, aprecia concluziv cunoscutul publicist francez, “ziua aceea va fi cea mai frumoasă din câte au strălucit vreodată deasupra Principatelor și deasupra României. Ea va aduce lumină și bucurie în toate direcțiile, de la Marea Neagră la Tisa, de la Dunăre la Nistru. Transilvănenii, care nu uită niciodată să numească cele două principate patria lor, vor crede că au triumfat ei înșiși. Basarabenii vor folosi tot ceea ce le-a mai rămas din libertate pentru a aplauda succesul fraților lor valahi și astfel, datorită gândirii românești, vor exista oameni fericiți până și sub sceptrul țarilor”³¹.

Observațiile formulate astfel de H. Desprez, desprinse dintr-o realitate evidentă, deopotrivă, pentru prietenii sau adversarii cauzei naționale românești, sunt confirmate atât prin cuprinsul documentelor programatice ale revoluției (mai puțin și explicabil, desigur, prin *Petițiunea-proclamațiune* de la Iași, din 28 martie 1848)³², cât și prin inițiativele, acțiunile sau gesturile individuale ale tinerimii, dezvăluite în forme și în împrejurări dintre cele mai diverse. “Ținta noastră - scria Bălcescu încă din ajunul revoluției - raportând viitorul trecutului zbuciumat al poporului său - nu poate fi alta decât unitatea națională a românilor. Unitate mai întâi în idei și simțăminte, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică, care să facă din munteni, din moldoveni, din basarabeni, din bucovineni, din transilvăneni, din bănățeni, din cuțovlahi, să facă un trup politic, o nație românească, un stat de șapte milioane de români [...]; românismul dar e steagul nostru, sub dânsul trebuie să chemăm pe toți românii”³³.

Îndemnul spre unitatea de gândire și acțiune pe terenul construcției național statale și, implicit, al afirmării propriei identități s-au înmulțit și nuanțat pe măsură ce revoluția europeană oferea, într-o parte sau alta a continentului pilde, repere ori învățăminte profitabile românilor. “Astăzi, când în toate părțile lumii - cuvânta Dimitrie Brătianu în fața studenților români din Paris - oamenii aleargă, se caută, se comunică, frățesc în numele libertății; când vedem pe nemți, pe francezi, pe englezi, pe americani, dându-și mâinile pe deasupra zidurilor Chinei (exprimare metaforică, evident - n.ns.), când națiile care n-au avut încă o rolă pe scena lumii [...] ies la lumina soarelui și declară în gura mare naționalitățile lor, drepturile lor neprescriptibile[...] numai noi să nu credem, să nu mișcăm, să nu avem viață?”³⁴ Întrebarea era, desigur, retorică, pentru că în țară compatrioții se puseseră deja în mișcare, formulaseră și credeau în propriile idealuri.

Întemeiate pe ceea ce “Poporul suveran” din 2 august 1848 numea “noul cod politic și social” al ultimei revoluții franceze³⁵, debitoare ideologic și celei din 1789, care consfințise celebra triadă: libertate, egalitate, fraternitate³⁶, opțiunile românilor - unitare în esența și proiecția lor națională - acopereau o paletă mai largă de modele, căi și mijloace de urmat pentru înfăptuirea obiectivelor propriei revoluții. Astfel se și explică diversitatea opiniilor și varietatea acțiunilor lor, raportate mereu contextului zonal sau continental, într-o parte sau alta a țării, într-un moment sau altul al procesului revoluționar. Mai trebuie adăugat și un alt fapt care înlesnește înțelegerea, pe de o parte, a particularităților locale de “exprimare” revoluționară (ideologie și acțiune) și, pe de alta, percepția (sau recepția imagistică) românească a Europei, judecată de la caz la caz.

Cvasiizolați din punct de vedere politic, având în puterea suzerană singura instanță de apel sau meterezul la adăpostul căruia și-au conservat și dezvoltat naționalitatea³⁷, românii, erau legați, oficial, de Europa doar prin capitulațiile (tratatele) încheiate de Turcia cu puterile continentale și prin garanțiile oferite de acestea din urmă în favoarea integrității Imperiului

otoman; așadar, relația era indirectă, încât posibilitățile sau șansele de apel la mediația ori la sprijinul Europei erau, practic, nule. În schimb, împrejurările internaționale au favorizat obiectivele ruse în Principate, ale puterii protectoare deci, care, fără a fi fost stânjenită de acțiunea sau reacția directă a puterilor europene și, în numele unei legitimități ce nu i-a fost contestată, a acționat în zonă fără menajamente, exercitând un control politic nelimitat. Orice mișcare din interior, orice manifestare a spiritului național trezea reacția și intervenția acesteia.

Nimic surprinzător, așadar, în faptul că, pe de o parte, epoca în discuție era dominată de spectrul constant amenințător al puterii protectoare, iar, pe de altă parte, societatea românească - cu rare excepții - era stăpânită de fobia rusească. De aceea, lupta românilor pentru progres și modernizare se confundă adesea cu lupta împotriva protectoratului, pentru afirmare națională, a propriei personalități și pentru integrarea în Europa națiunilor. Hrănindu-se cu iluzia că "s-au dus timpii zilei și ai dreptului celui mai tare" și că, așezată fiind crucea pe hotarul dinspre răsărit, "rusul nu va călca în țara noastră fără să calce mai întâi crucea la care se închină", revoluționarii munteni reafirmau în *Proclamația* de la Islaz din 9 iunie 1848 legitimitatea cauzei române, cu precizarea expresă că, în acțiunea lor, "nu vorbesc într-un ton amenințător și se țin pe drumul legilor și al tratatelor". Românii, alcătuind "o nație de mai mult de opt milioane de suflete" și voind a se "reîntregi în drepturile lor", proclamau solemn respectul aceluiași drept al altor nații, protestând în fața Europei, reductibilă pentru ei în acel moment la "Înalta Poartă, la Franța, Germania și Anglia, asupra oricărei invazii în pământul nostru"³⁸. Iar legalitatea ostentativă afișată din start de către revoluționarii moldoveni ar fi trebuit, în viziunea lor, să răpească Rusiei orice posibilitate de intervenție, prin încadrarea acțiunii românești în cuprinsul acordurilor internaționale, care le garantau existența și le defineau regimul juridic. În asemenea condiții, invazia teritoriului românesc ar fi semnificat încălcarea tratatelor sau "capitulațiilor" invocate, conferind Prutului statutul de "Rubicon al istoriei contemporane"³⁹.

Dar, ce valoare aveau tratatele și cât cântăreau interesele naționale ale statelor sau națiunilor mici în viața politică continentală s-a putut constata - atunci, ca și mai târziu - din reacția puterilor europene. Spre a păstra echilibrul strategic amenințat să fie distrus de revoluția europeană, marile puteri au recunoscut, între altele, legitimitatea drepturilor Rusiei în Principate și au apreciat intervenția armată a acesteia ca o acțiune firească, decurgând din aceleași tratate pe care le invocau și românii⁴⁰.

Voind a defini raporturile românilor cu lumea exterioară, o voce reprezentativă a opiniei publice interne, poetul Ion Catina, reamintea obligația morală ce ar fi trebuit să și-o asume Europa față de România, care, "odinioară, apăruse cu prețul sângelui ei frontierele tuturor națiilor care azi se numesc civilizate", constituind "o barieră a creștinătății în Orient"⁴¹. Speranța în răsplată, astfel motivată, s-a dovedit însă deșartă, atunci ca și mai târziu, bunăoară când revoluționarii moldoveni exilați la Cernăuți îndemnau pe confrății rămași în țară a se grăbi să trimită deputații cu "protesturi energice (împotriva intervenției armate străine în Principate - n.ns.) și cu cereri la Dieta din Frankfurt, la Ministerul Vienei, la stăpânirea Prusiei și la Camera din Paris"⁴².

Tăcerea, indiferența sau neamestecul puterilor europene (occidentale) în desfășurarea procesului revoluționar la extremitatea estică a continentului și, mai ales, în diminuarea efectelor nedorite ale acestuia, au diversificat, conservat sau, după caz, au rectificat opțiunile politice ale pașoptiștilor. Acestea rămâneau centrate totuși precumpănitor pe teza formulată de Bălcescu că, în condițiile menținerii statelor absolutiste (de care românii aveau neșansa de a fi înconjurați), libertatea națională nu putea fi dobândită decât printr-o strânsă unitate în interior, asociată solidarității cu celelalte popoare mici, aflate în situație similară. La fel gândea atunci și C.A. Rosetti, care aprecia drept crimă pentru români a se ascunde sub tălpile unui stăpân, a

cerși libertatea de la străini, ori a acționa potrivit unei mai vechi zicale, “capul ce se pleacă, sabia nu-l taie”⁴³.

Pronunțându-se împotriva dreptului istoric, propovăduit de “cei mari”, ca sistem de norme internaționale, care în realitate nesocotea adevărul istoric în cazul popoarelor mici, George Barițiu afirma că “dreptul rațiunii este și va fi forul nostru călăuzitor”. El releva opoziția ireductibilă între dreptul natural și cel istoric, acesta din urmă fiind asociat - pe temeiul experienței seculare a românilor transilvăneni - cu “dreptul pumnului” sau cu “nedreptul istoric”⁴⁴. Din această perspectivă, exclusiv politică, evident exagera atunci când aprecia că puterile occidentale, “în loc să ajute la înaintarea culturii la națiunile răsăritene, o împiedică în tot modul, pentru că planul lor cel mai secret și cel mai din urmă este să cuprindă țărilor răsăritene, să le împartă între sine, să desființeze naționalitățile, să le ocupe pământul”⁴⁵. Ca și Simion Bărnuțiu, ale cărui opinii aveau să fie dezvoltate într-o lucrare de mai târziu⁴⁶, Barițiu invoca mereu rațiunea și dreptul natural, atât în afirmarea și conservarea identității naționale a românilor, cât și în raporturile dintre popoare, fie acestea mari sau mici.

Pentru Ion Ghica, solidaritatea interromânească, întemeiată pe identitatea de idei, de aspirații și de credințe, însușiri care sunt rezultatul comunității de origine, de limbă, de religie și obiceiuri, trebuia să constituie elementul dominant și determinant, motivând că “pe cât vom fi în voia întâmplărilor din afară, geniul nostru național nu se poate dezvolta”⁴⁷. În cazul popoarelor mici, precum cel român, observa el cu un alt prilej, normele dreptului internațional erau adeseori ignorate, dacă nu încălcate brutal de cei mari: “dacă am tânjit vreodată de ceva - scria el unui diplomat francez - nu a fost de nepăsarea și de neîngrijirea celor tari și puternici; din contra, ne-am plâns de amestecul vostru în trebile noastre[...]; aș putea să și aduc mai multe exemple de violare a drepturilor prescrise în tratate, de abuzuri de putere și de uzurpațiuni pe care, de rușine, le-ați acoperit cu niște cuvinte seci, fără înțeles. Ziceți fapt împlinit, pe când ați avut ani întregi ca să nu-l lăsați să se îndeplinească; proclamați principiul de neintervențiune, pe când lăsați pe alții să seducă cu sute de mii de oștire, cu puști și cu tunuri”⁴⁸. Intervenția militară turco-rusească din vara anului 1848, ca și atitudinea celorlalte puteri europene, îi probau cu prisosință afirmațiile.

Opinii apropiate exprimau și alți militanți pe tărâmul libertății și al construcției național-statale românești, debitori în măsură diferențiată ideologiei revoluției franceze, precum Cezar Bolliac, Dimitrie Bolintineanu, Alecu Russo, M. Kogălniceanu, Avram Iancu ș.a. Pentru ultimul, bunăoară, principiile libertății, egalității și fraternității desprinse din model și extinse la raporturile dintre națiuni (nu doar între indivizi), constituiau “deviza noastră, tezaurul și cel mai sfânt obiect”⁴⁹. Bineînțeles, asemenea principii nu erau înțelese ca având sens unic; revoluția transilvană, mai cu seamă, a cărei desfășurare a fost marcată decisiv de conduita politică a autorităților revoluționare maghiare, în chestiunea naționalităților, a etalat deopotrivă disponibilitățile și aspirațiile, rezervele și adversitățile românilor în raport direct cu celelalte etnii sau popoare din zonă, aparținând sau nu Imperiului habsburgic.

Voind a contribui din vreme la clarificarea pozițiilor și la necesara armonie interetnică, echivalentă - în granițele de atunci ale Imperiului - cu buna înțelegere între popoarele supuse Coroanei, Aron Pumnul își îndemna compatrioții, în speță pe clericii și intelectualii propovăduitori ai convocării celei dintâi adunări de la Blaj: “spuneți ungurilor, secuilor și sașilor că noi îi iubim ca pe frații noștri, cu care locuim într-o țară. Spuneți-le cu cuvântul și arătați-le cu fapta că noi îi iubim, însă e drept ca și ei să ne iubească și să corespundă iubirii noastre ce o avem către ei”⁵⁰. Ideea fraternității, întemeiată nu atât pe sentimente, cât mai ales pe interese politico-naționale evidente, era extinsă de Timotei Cipariu către Austria, în care vedea la acea dată singura alternativă viabilă pentru popoarele creștine din răsăritul și sud-estul european de a scăpa de “domnia turcească” și de “rușinatoarea protecție rusească”⁵¹.

Partizan înfocat al federalizării tuturor românilor, atât cei din Moldova și Țara Românească, cât și cei din teritoriile înstrăinate (numărând peste 7 milioane de suflete), Cipariu aprecia că “Principatele Dunării numai cu Austria pot deveni libere, potențioase și cu însemnătate politică, unindu-se laolaltă sub sceptrul împărătesc”, ca parte a unui mare stat constituțional în cumpăna popoarelor, “în loc de a fi ca până acum de jucărea turcilor și rușilor”. Desigur, nu era singurul care gândea astfel. Iar unirea Transilvaniei la Ungaria, proclamată în chip samavolnic de către autoritățile revoluționare ale guvernului prezidat de L. Kossuth, i-a determinat pe și mai mulți dintre aceștia să-și lege speranțele izbăvirii de curtea imperială vieneză⁵³. De altfel, și *Protestul națiunilor române* din iunie 1848, adresat opiniei publice din întreaga lume, vizavi de injustiția maghiarilor, exprima credința nestrămutată că “tata Ferdinand, care ocrotește pe toți copiii săi cu aceeași dragoste, nu va accepta, ba chiar nu va tolera ca în epoca acțiunilor libere, legale, să se dea o lovitură de grație într-un mod barbar și revoltător drepturilor naționale ale neamului românesc”⁵⁴. Celor incriminați, maghiarilor, protestul, invocând experiența istorică oarecum comună, voia a le risipi orice iluzie în privința proclamatei uniri: “nu vă amăgiți, puteți întoarce busola cum voiți, magnetul popoarelor, *naționalitatea*, își păstrează în veci direcția”⁵⁵. Or, tocmai acel “magnet al popoarelor”, ridicat la rang de principiu de către Revoluția franceză și alimentând imaginația pașoptiștilor români, fusese și continua a fi ignorat de maghiari, în dauna voitei dar și controversatei⁵⁶ cooperări revoluționare.

Foarte curând și atitudinea împăratului, retras la Innsbruck, se va dovedi înșelătoare față de români. După ce românii din scaunul Sighișoarei sesizau, la 1 iulie, episcopului Andrei Șaguna, în calitate de președinte al deputăției trimisă la împărat, diferența între promisiunile făcute la Innsbruck și realitățile faptele ulterioare⁵⁷, o zi mai apoi A.T. Laurian îi comunica din Sibiu lui Nicolae Bălcescu dezamăgirea sa față de răspunsul oferit de suveran în chestiunea transilvană. În opinia împăratului, prin unirea Transilvaniei cu Ungaria, românii s-ar fi pus “în acea linie cu celelalte națiuni”, eliminate fiind chipurile diferențele între etnii, limbi și confesiuni. Or, nota semnatarul scrisorii, “acest răspuns nu putu să ne mulțumească”, cu atât mai mult cu cât nici informațiile și impresiile sale adunate din Pesta, la cererea expresă a aceluiași destinatar, nu erau mai încurajatoare pentru români: “ei sunt numai 4 milioane de unguri, ce se află înconjurați de 10 milioane de neunguri[...] și de aceea nici n-ar mai vrea să primească elemente străine în sânul lor. O *confederațiune elvetică* încă nu vor. Mai aplecați se vād a fi spre a primi o confederațiune ofensivă și defensivă”⁵⁸ împotriva croaților, sârbilor și boemo-slavorilor.

Ideea confederării, după model elvețian, a tuturor provinciilor românești - fie acestea autonome, precum Moldova și Valahia, fie integrate politico-administrativ statelor vecine - avea să fie reluată aidoma sau în variante apropiate, ulterior, pe fondul intensificării acțiunilor organizatorice și propagandistice ale emigrației revoluționare românești pentru înfăptuirea unității naționale. Adresându-se împăratului la 13 februarie 1849, semnatarii *Memoriului națiunii române din Marele Principat al Ardealului, din Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina* cereau înalta încuviințare pentru “unirea tuturor românilor din statul austriac într-o singură națiune de sine stătătoare, sub sceptrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei” și, în final, acceptul împăratului de a purta titlul de “Mare duce al românilor”. Firește, nici acest memoriu nu trebuie desprins de împrejurările istorice în care a fost elaborat⁵⁹. Până atunci însă, se cuvine subliniat faptul că și emisarul în Apus al guvernului revoluționar provizoriu de la București, Al.G. Golescu, aflat într-o primă etapă la Viena, se adresa în iulie 1848 aceluiași Bălcescu, descurajându-i proiectul voitei cooperări cu revoluția maghiară. El susținea oportunitatea unei alianțe cu sârbii lui Caragheorghe, îndreptată “la nevoie” împotriva maghiarilor, spre a-i sprijini astfel pe românii transilvăneni uniți fără voia lor la Ungaria. Iar ca soluție pentru cauza generală românească, unitatea națională, credea că “a sosit timpul ca să

organizăm o frăție secretă și grandioasă care să se întindă peste toate părțile româniei și să aibe câțiva capi în fiecare provincie, iar centrul ei în București, unde este și mai multă libertate de acțiune”⁶⁰. Comparativ cu ungurii, emitentul sesiza faptul că “pretutindeni noi românii stăm mai tari în număr, însă mai slabi în energie”, motiv de reflecție nu doar pentru sine, îndemnându-și compatrioții la o mai vie propagandă în scris și prin viu grai în Moldova, Bucovina, Ardeal și Banat. Personal se arăta extrem de preocupat în realizarea obiectivului său central, “adică înțelegerea cu cabinetul Vienei și cu Confederația germană, apoi cu Franția și Anglia”, având speranțe de reușită întrucât, aprecia el încrezător, “simt că cauza internațională o ating bine”⁶¹. Concret, el ar fi trebuit să găsească și să obțină la curțile occidentale, pentru revoluția română, arme, bani și chiar ofițeri, după cum îl consilia din București vărul său într-o corespondență din 18 august 1848.

Speranțele sale, ca și ale celor mai mulți dintre revoluționarii munteni, se legau precumpănitor de Franța, acolo unde - potrivit “Pruncului român” - “trâmbița învierii sculară din mormintele lor Italia, Spania, Germania și România”⁶², nu era neglijată însă lumea germană cu resursele ei bancare din jurul lui Rothschild și nici experiența austriacă, care pusese în cumpănă supraviețuirea Imperiului de nerespectarea drepturilor naționalităților, implicit ale românilor. Dar râvnitele ajutoare, în opinia lui Goleșcu-Albu, numai Franța le putea oferi atunci. “Trebuie să obținem de la ea - conchidea semnatarul corespondenței - să intervină direct, împreună cu Anglia, în treburile noastre, la început mai puțin evident, apoi mai mult, până când vor interveni așa cum au făcut-o în trecut la Atena și cum o fac astăzi în treburile Italiei”⁶³.

Nu mai că împrejurările politice erau altele decât cele trecute, iar Anglia, preocupată în continuare de menținerea integrității Imperiului otoman, nu voia - după expresia lui Ion Ghica, reluată de același Goleșcu - ca Turcia “să ne acorde mai multă libertate, mai multe drepturi decât au englezii la ei acasă”⁶⁴. Desigur, exagera cu bună știință, de vreme ce nu drepturile și libertățile interne românești puteau preocupa ori îngrijora diplomația engleză, cât mai ales raporturile politico-juridice ale Principatelor cu Turcia, pe care, din rațiuni cunoscute, nu le voia alterate. Rezultatele unor asemenea demersuri nu erau greu de intuit, judecând după comentariile unora dintre ziarele europene consacrate atitudinii unor cabinete politice față de intervenția armată țaristă în Principate.

Austria, dominată de acea “aristocrație strașnică” și unde “a gândi este o nenorocire”, după cum observa Kogălniceanu într-una din trecerile sale prin Viena⁶⁵, îi abandonase pe români după proclamarea constituției revoluționare la Islaz, iar Prusia, către care se îndreptaseră și mai multe speranțe, își dezavuase consulul din Iași, care protestase împotriva intervenției țariste în Moldova. “Dobândi-vom pe această cale influență în țările vecine?”, se întreba, retoric desigur, comentatorul politic al ziarului vienez “Constitution” din 15 august, situat în vădit dezacord cu poziția oficială a cabinetului imperial, pe care o dorea corijată⁶⁶.

Nici din partea Franței, de care erau legate mulțime de proiecte și speranțe românești, nu era de așteptat mare lucru. Referindu-se la România, “care cuprinde Moldo-Valahia, Bucovina, Transilvania și cel puțin o parte din Basarabia, cu un total de 8 milioane de locuitori”, ziarul parizian “Le Siècle” din 16 iulie 1848 își exprima solidaritatea cu “principiile proclamate la București”, dar și neputința - motivată de distanțele geografice - de a oferi “altceva decât urări”. O umbră de îndoială îl stăpânea pe comentator atunci când punea în discuție implicarea maselor în revoluție, gradul de aderență al acestora la programul formulat de elita intelectuală: “tinerii crescuți la Paris - se întreba el - și care au proclamat în țara lor principiile dreptului public francez, nu sunt oare mult prea înaintați față de marea majoritate a națiunii?”⁶⁷ Pentru moment și izolat privind lucrurile, răspunsul nu putea fi decât afirmativ. Însă adeziunea cvasiunanimă a locuitorilor din Principate, peste numai câțiva ani, la cauza unirii Moldovei cu Țara Românească, obiectiv formulat și impus de aceeași elită intelectuală care

elaborase și programul pașoptist, demonstrează fără echivoc faptul că, cel puțin în componenta sa națională, acest program fusese însușit, deopotrivă, de instruiții minoritari, ca și de neinstruiții majoritari. Cât privește *independența* pe care „Le Siècle” o deslușea din programul revoluției române, considerând-o „primul termen al problemei ridicate de stabilirea turcilor în Europa”, aceasta putea fi dobândită, în aceeași concepție, doar cu concursul Germaniei, Ungariei și Franței, rolul principal revenind celei dintâi⁶⁸. Revenind asupra interogației comentatorului francez, se cuvine făcută încă o subliniere. Doar câteva luni mai târziu, în cuprinsul unui amplu document informativ privind situația Moldovei și a Țării Românești, prezentat ministrului de externe al Franței, Drouyn de Lhuys, autorul și prezentatorul memoriului, A.I.G. Golescu, afirma și argumenta că „în Principate democrația nu este o imitație, cum s-ar putea crede, ea fiind mai ales o chestiune de drept și de tradiție istorică”⁶⁹. Susținând că exercitarea drepturilor politice n-ar fi constituit niciodată, aici, privilegiul exclusiv al unei singure clase, el recunoștea ruina treptată, sub imperiul împrejurărilor vitrege, a clasei plugarilor, clasă majoritară, ruinare urmată de izolarea și lipsirea ei de exercițiul drepturilor politice. Dar acest fapt, a cărui existență n-o pune la îndoială, fusese consfințit prin obiceiuri, nicidecum printr-o lege expresă. Iar revoluția din Țara Românească demonstrase cu prisosință, în aceeași opinie, că „țărani înțeleg și doresc intens să obțină libertățile comunale, drepturile civile și încetarea tuturor abuzurilor și ilegalităților de orice fel”. Doar în privința libertăților politice - teren pe care matricea ideologică franceză putea fi recunoscută cu mai multă ușurință - Golescu le vedea răvnite de o categorie restrânsă a populației, reductibilă numeric la 50-60 de mii de oameni, și potențial capabilă de sacrificii pentru cucerirea și impunerea lor⁷⁰.

Tradiția istorică invocată ca argument al existenței și în spațiul românesc al exercitiului democratic, deci al neimitării unor modele străine, nu-l împiedicau pe același Golescu, aflat într-o altă ipostază, să apeleze la exemplele ori precedentele în materie ale altor state, pentru a trage învățămintele de rigoare. Maniera în care soluționarea principalei probleme sociale a revoluției române, în general, a celei din Țara Românească, în special, fusese concepută, era identică după părerea sa cu ceea ce se petrecuse „de vreo 50 de ani încoace prin toate staturile germane” și cu cea hotărâtă „a se face în anul acesta și în țara ungurească”⁷¹. Mai mult, își îndemna compatrioții implicați în traducerea faptică a programului revoluționar și în speță a problematicei sociale, să nu ignore „învățătura ce putem trage din starea națiilor vecine”. Exemplifica prin cazul sârbilor, unde împroprietărirea țăranilor consolidase o națiune mică numerică dar puternică, și nu împărtășea „mijloacele silnice[...] precum în Franța s-a făcut la revoluția din 1789, prin exproprierea forțată a tuturor proprietarilor emigrați sau revoltați”; în consecință, făcea apel la marii proprietari funciari să dovedească înțelegere și flexibilitate în rezolvarea pașnică a problemei țărănești, invocând ca exemplu pozitiv Ungaria, iar pildă negativă, Polonia. Cea dintâi, „prin preînțeleapta înfrățire a tuturor claselor societății” evoluase într-un timp foarte scurt „dintr-o nație mică și necunoscută[...] la o stare de tărie care atrage atenția și simpatia tuturor puterilor europene”. În schimb, Polonia „a căzut, deși a avut toate simpatiile Europei, pentru că nobilii poloni - motiva el - n-au înțeles interesul nației care cuprindea și pe al lor, pentru că ei au vorbit țăranilor de patrie fără a-i fi scăpat mai întâi de robia clăcii”⁷².

Experiența străină, așadar, fie ea pozitivă ori negativă, se voia îndrumar în conduita morală, ca și în practica politică românească, nicicând lipsite de asemenea influențe. Un alt exemplu sugestiv în acest sens l-a constituit și dezbaterea din cadrul „comisiei proprietății” de la București, din august 1848, pe tema exproprierei în folosul sau interesul public. În ședința din 16 august, vicepreședintele în exercițiu, Ion Ionescu de la Brad, oferea câteva jaloane străine în privința reglementării și interpretării dreptului de proprietate. Subliniind că pretutindeni, în țările civilizate, proprietatea era considerată sfântă, sacralitatea ei nu elimina excepția, adică

posibilitatea exproprierii în interesul public. Odată acceptat principiul, maniera de traducere în fapt putea urma, fie exemplul englez, potrivit căruia exproprierea se efectua “după hotărârea unei ramuri a puterii legislative”, fie pe cel francez, unde decizia aparținea executivului. Instrucția primită la școlile occidentale îi îngăduia vorbitorului să ofere și alte exemple de soluționare a exproprierii în folosul public, motivând ori anticipând astfel reglementări românești ce-și vor lua drept model Germania, unde “proprietatea este din fundul pământului până în înaltul cerului”, și Franța sau Anglia, unde interesul public greva chiar și asupra unor libertăți, conducând la instituirea dreptului de monopol al statului în unele sectoare ale vieții economice. Întreaga-i demonstrație viza finalmente dobândirea acordului din partea reprezentanților marilor proprietari, “povățuiți de luminile veacului”, pentru exproprierea unei cote parte din suprafețele, ce le stăpâneau, pe care urmau a fi împrăștiat foștii clăcași⁷³. Iată, așadar, un registru larg, cuprinzător, al înrăuirilor externe, prevalent (nu însă exclusiv) occidentale, exercitate asupra celor care au conceput și încercat a da viață programului pașoptist, un program care, situându-se pe linia tradițională a progresului istoric românesc, sintetiza idei europene adaptate însă orizontului politic și necesităților economico-sociale românești.

Inspirate din scrierile și faptele reprezentative ale timpului⁷⁴, subliniind în formă, dar și în conținut, problematica generală europeană, documentele programice ale revoluției române exprimau nevoile reale ale societății românești și-i fixau jaloanele modernizării. Eforturile pașoptiștilor se situau în continuarea procesului de dezvoltare internă, urmărind însă perfecționarea și introducerea acelor instituții capabile să pună în acord societatea românească cu cea europeană. Era cel dintâi program complet, echilibrat și de perspectivă, semnificând deopotrivă certificatul de maturitate ale clasei politice românești reprezentată de tinerețea intelectuală, dar și testul prin mijlocirea căruia au fost cuantificate implicațiile exterioare ale mișcării politice naționale românești; pentru că șansele de transpunere în practică a programului de regenerare, în integralitatea sa, s-au dovedit nule în condițiile existenței și ale persistenței intereselor marilor puteri în zonă și ale perspectivei modificării echilibrului european. Nici apelul disperat al lui A.I.C. Golescu, din Zlatna, către Aveam Iancu aflat la Câmpeni, în 18 ianuarie 1849, îndemnându-l a îmbina lupta cu diplomația pentru cauza românismului⁷⁵, nici convingerea prefectului Ion Buteanu din Zarand, privind necesitatea trimiterii unui emisar la Frankfurt⁷⁶, n-au influențat și nu puteau înrăuri epilogul previzibil de altfel al revoluției române.

Concluzia desprinsă din “momentul 1848”, încheiat prin acel “război al naționalităților în Ungaria”⁷⁷, a fost clară: în condițiile raportului de forțe existent la scară continentală, *autonomia* Principatelor era practic lipsită de valoare⁷⁸. Politica sferelor de influență și grija obstinată a puterilor pentru menținerea echilibrului european îi anulau aplicabilitatea. Principatele Române și Transilvania erau, în continuare, obiect de compensație între interesele contrare ale celor trei mari puteri limitrofe. De aceea cu toate previziunile vehiculate de presa occidentală, la 1848 Prutul nu s-a transformat într-un “rubicon al istoriei contemporane”⁷⁹.

Calea urmată de români în direcția modernizării instituționale la mijlocul veacului trecut a fost, ca și în cazul altor națiuni europene, revoluția⁸⁰, manieră neînsușită însă mecanic după un model sau altul, ci impusă de împrejurări interne și internaționale ce i-au asigurat specificitatea. În convingerea intimă și, desigur, autorizată a celui mai reprezentativ făptuitor și analist al momentului istoric pașoptist, N. Bălcescu, grija de a-nu leza susceptibilitatea internațională i-a împiedicat pe români să treacă dincolo de *revoluția socială* și să urmărească în egală măsură “reîntregirea în drepturile de nație”⁸¹. Or, procesul de ancorare în Europa timpului, de punere în acord a societății românești cu rigorile sau imperatiile desprinse din “spiritul veacului” nu putea fi conceput fără unitatea și independența națională. Și în Transilvania și în Principate revoluția a reliefat faptul că libertatea socială nu era cu putință

fără libertate și unitate națională, fără înlăturarea dominației străine. Concluzia a fost împărtășită de toți fruntașii revoluției române, începând cu Bălcescu și continuând cu Kogălniceanu, Avram Iancu, E. Murgu ș.a. Primul dintre ei a și sintetizat învățămintele anului 1848 la români, afirmând că deviza revoluției viitoare, *revoluție națională*, avea să fie „dreptate, frăție, unitate”, triadă de inspirație franceză, adaptată însă cerințelor locale.

Momentul istoric pașoptist, marcând intrarea în arena vieții publice a tinerimii intelectuale - aflată la prima generație (instituționalizată) și având ca trăsătură fundamentală misionarismul politic⁸² - a impus definitiv în spațiul românesc primatul luptei politice, sub semnul căreia se desfășurase lupta națională, voalat, și în epoca anterioară. Adepți ai căii revoluționare, „junii” au recurs la acțiuni conspirative în interior, au strâns legăturile cu emigrațiile naționale, îndeosebi cu cele de orientare „mazziniană”, în spiritul „Junei Europe” și au desfășurat o susținută propagandă în străinătate în numele cauzei române. Acțiunile lor, inițiate și desfășurate în „cultul romantic al Revoluției <franceze>”, au ilustrat și în spațiul românesc ceea ce Ferdinand Baldensperger numea „marea schismă” din cuprinsul romantismului european, între cel prevalent literar și romantismul propensiv, vizionar, revoluționar⁸³. În viziunea noilor romantici, revoluția semnifica întruchiparea istoriei, a providenței, ea răspunzând unei duble promisiuni: a libertății - firește a acelei desprinsă din „libertățile franțuzești” înscrinate și atunci, ca și mai târziu, de conservatori - și a naționalității, a împlinirii obiectivului național. Misionarismul a dezvoltat în rândul tinerimii sentimentul solidarizant de generație, ce s-a format și afirmat, potrivit expresiei lui Al. Russo, „în larma ideilor nouă”. Acțiunile proiectate și desfășurate de aceiași oameni, în perioada imediat următoare, în condițiile dificile ale exilului și ale deteriorării echilibrului politic european odată cu re izbucnirea crizei orientale, au întreținut și dezvoltat conștiința unității organice a interesului național în toate sectoarele vieții: economic, social, politic și spiritual. Desființarea vămii între Moldova și Țara Românească, legăturile tot mai strânse cu Transilvania - a cărei complementaritate economică s-a impus cu acuitate - inițiativele culturale vizând dezvoltarea literaturii și istoriei naționale, acțiunile politice deschise ori deghizate pentru unitate și independență, toate au fost subsumate acelorași obiective revoluționare majore, afirmate la 1848 dar rămase încă neîmplinite.

*

Dialogul românilor cu Europa, în speță cu Occidentul european, început sub semnul și comandamentele revoluției franceze de spiritele luminate ale generației prepașoptiste, căreia i se datorează și inițierea procesului de regenerare morală și politică în spațiul românesc, s-a perpetuat și adâncit așadar în deceniile de mijloc ale secolului al XIX-lea, când, grupați în *partida națională*, pașoptiștii și-au asumat sarcina complexă a elaborării și înfăptuirii programului de modernizare, deopotrivă în plan economico-social și politico-național. Căile sau modalitățile de întreținere și de intensificare a acestui dialog, privit, se înțelege, din interior spre exterior, au evoluat treptat, de la lecturile ocazionale și traduceri, imitațiile sau prelucrările unor texte străine, de calitate nu o dată îndoielnică, la călătorii de studii, de agrement sau de afaceri și la contacte directe cu reprezentanți ai vieții politico-diplomatice, economice, științifice și culturale din întreg spațiul european.

Cum s-a mai spus deja, studiul în străinătate a însemnat pentru români ceea ce Renașterea însemnase pentru Occident cu câteva secole mai înainte⁸⁴. Reținând și distincția ce trebuie făcută, din perspectivă educațională, între Transilvania - unde, după unirea cu biserica romano-catolică, tinerii își îndreptau pașii îndeosebi spre studiul teologiei în marile centre europene precum Roma sau Viena⁸⁵ - și celelalte provincii românești, unde tinerii studiosi s-au apropiat mai mult de domeniile istoriei, filologiei și dreptului, să notăm că, cu toții, s-au

dovedit luptători activi și propovăduitori autentici ai cauzei naționale. Studiile efectuate de români în universitățile europene, în pofida încercărilor puterii protectoare (Rusia) de a obstrua contactele de acest fel cu Apusul⁸⁶, au contribuit neîndoiește la o mai bună cunoaștere a propriei spiritualități și la elaborarea formelor culturii moderne românești. Prin tinerii studioși, ideile care agitau Europa la mijloc de veac, idei generoase, năzuind la instaurarea libertății și democrației oriunde, și-au făcut loc și în spațiul românesc, fertilizând spiritele și pregătindu-le pentru viitoarele confruntări. Încât, dacă sub raportul dezvoltării materiale, decalajul față de țările Europei occidentale era mare, “sub raport spiritual, limitele despărțitoare erau mai puțin sensibile”⁸⁷. Remarca se cuvine a fi reținută, pentru că de acest paradox al dezvoltării societății românești se leagă întreaga polemică ulterioară a “formelor fără fond”, provocată și întreținută în mediile intelectuale și politice.

Revoluția europeană, semnificând “sfârșitul respectului și al ordinei stabilite, deopotrivă, în interior și în afacerile externe”⁸⁸, a prilejuit și poporului român - încă divizat statal și situat la confluența intereselor și a rivalităților străine - afirmarea deschisă a legitimității dreptului la libertate (socială și națională), în deplină concordanță cu spiritul înnoitor al epocii adînd dinspre Apus. Exponenții săi autorizați, pașoptiști, și-au focalizat atenția spre acele zone și domenii ce îngăduiau sau reclamau un grad sporit de sensibilizare în raport cu obiectivele programului național de modernizare, program asimilând nu puține sugestii din exterior. Pentru generația pașoptistă, așadar, Europa a reprezentat nu atât o entitate geografică, cât mai ales una spirituală. Distanțele și efortul (fizic și material) reclamat pentru acoperirea lor, în condițiile tehnice cunoscute ale stării căilor și mijloacelor de transport și de comunicație, au fost devansate de preocupările mereu mai insistente ale tinerimii de a stabili noi punți de legătură cu “izvoarele de învățătură” ale lumii civilizate europene. Desigur, nu era vorba de un început⁸⁹, ci de o continuare în alte condiții istorice și la alți parametri calitativi.

Dimensiunii sau entității spirituale i s-au adăugat - sub impactul revoluțiilor europene și al învățămintelor iradiate - o dimensiune politică și ideologică, alături de o alta socială, care, laolaltă, exprimă integrarea societății românești (cu toate particularitățile ei) în Europa timpului. Din perspectivă continentală, rolul istoric al generației pașoptiste a constat în filtrarea ideilor politice, sociale sau estetice ale Europei prin sîta spiritului național, contribuind decisiv, nu doar la realizarea **statului** român modern, ci și la fundamentarea unei **ideologii** și a unei **culturi** moderne, compatibile și nu odată comparabile cu valorile consacrate ale spiritualității europene.

NOTE

* Versiunea în limba germană a acestui studiu a apărut în volumul editat de profesorul Harald Heppner, *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Böhlman Verlag Wien - Köln - Weimar, 1997.

1. Dacă în anul 1815 Europa număra 190 milioane de locuitori, în 1850 efectivul acestora sporise la 266 milioane (cf. Jacques Godechot, *Les Révolutions de 1848*, Paris, Albin Michel, 1971. Apud Alexandru Dușu, *Modele, priveriști, imagini*, Cluj-Napoca, 1979, p. 55).

2. Emmanuel Le Roy Ladurie, *L'histoire immobile*, în “Annales”, Paris, 1974, nr. 3, pp. 673-692.

3. Alexandru Dușu, *op. cit.*, p. 56.

4. *Ibidem*.

5. *Independența României. Documente*, vol. II, București, 1977, pp. 80-85.

6. Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, București, 1969, p. 15.
7. Cornelia Bodea (ed.), *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 317.
8. *Ibidem*, vol. II, p. 1194.
9. Paul Cornea, Mihai Zamfir, *op. cit.*, p. 20.
10. Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 348.
11. Alecu Russo, *Studie moldovană*, în *Scrieri alese*, București, 1959, p. 142.
12. *Manual administrativ al Prințatului Moldovei*, vol. II, Iași, 1855, p. 41.
13. Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, București, 1982, p. XIX.
14. *Ibidem*, pp. 306-307; V.A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, București, p. 109.
15. Paul Henry, *Napoleon III et les peuples*, Paris, 1943, p. 110; vezi și Al. Duțu, *Imaginea Franței în timpul campaniei napoleoniene*, în vol. *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972; Alex. Florin Platon, *Imaginea Franței în Principatele Române. Modalități de difuzare (sec. XVIII-XIX)*, în AIIAI, tom XVIII, 1981, pp. 201-210.
16. M. Kogălniceanu, *Tainele inimei*, ed. Dan Simonescu, București, 1987, p. 176.
17. Andrei Oțetea, *Un créateur de la Roumanie moderne: M. Kogălniceanu*, în "Revue Roumaine d'histoire", nr. I, 1968, pp. 3-17.
18. Al. Zub, *M. Kogălniceanu - istoric*, Iași, 1974, p. 348.
19. *1848 la români...*, I, pp. 272-273.
20. *Ibidem*, p. 343.
21. *Ibidem*, p. 353.
22. Teodor Codrescu, *Uricariul*, X, pp. 1-7; vezi și *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. I, pp. 467-479.
23. *1848 la români...*, I, p. 373.
24. *Ibidem*, p. 364.
25. *Ibidem*, p. 348.
26. *Ibidem*, p. 674.
27. *Anul 1848...*, IV, p. 119.
28. *Ibidem*, II, pp. 609-614.
29. *1848 la români...*, II, p. 814, 818.
30. Broșura a fost reproducă în *Anul 1848...*, I, pp. 88-122.
31. *1848 la români...*, I, pp. 337-339.
32. *Ibidem*, doc. nr. 93, 101, 108, 115, 124, 125, 136, 171, 188.
33. N. Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, ed. Cornelia Bodea, Bălcești pe Topolog, 1971, p. 54.
34. *Anul 1848...*, I, pp. 61-73.
35. Într-o scrisoare pe care Dim. Brătianu i-o adresa lui Paul Bataillard în toiuл evenimentelor, expeditorul nota că programul revoluției române de la 1848 era "calcat" (modelat - n.n.s.) după constituția republicii franceze instituită în februarie 1848 (*Anul 1848...*, II, p. 108).
36. *Ibidem*, I, p. 383, 385. Pentru impactul revoluțiilor franceze în spațiul românesc, vezi Dan Berindei, *Revoluția franceză și resurecția românească*, în vol. *Românii și Europa*, București, 1991, pp. 43-50.
37. Gheorghe Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993, p. 387.
38. *1848 la români...*, I, pp. 540-541.
39. *Anul 1848...*, III, p. 180.
40. *Ibidem*, II, p. 91.
41. *1848 la români...*, I, p. 550.
42. Teodor Balan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina*, Sibiu, 1947, p. 82.
43. Mihailache Turtot, *Trăsături ale ideologiei de la 1848 din Țările Române în domeniul relațiilor internaționale*, în "Revista română de studii internaționale", nr. 2-3, București, 1972, p. 238.
44. George Barițiu, *Scrieri social-politice*, București, 1962, p. 269.
45. *Ibidem*, p. 161.
46. Simion Bărnuțiu, *Dreptul public al românilor*, Iași, 1876, p. 182 și urm.
47. Ion Ghica, *Opere*, I, București, 1956, p. 351.
48. *Ibidem*, II, p. 22.
49. *Antologia gândirii românești*, I, București, 1967, pp. 299-300.
50. V. Chereșteșu, *Adunarea națională de la Blaj, 3-5 (15-17) mai 1848*, București, 1966, p. 219.
51. *1848 la români...*, I, p. 417.
52. *Ibidem*, pp. 428-429.
53. *Ibidem*, II, pp. 940-941.

54. *Ibidem*, I, p. 571.
55. G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, Sibiu, 1890, p. 756.
56. La 4 iulie 1848 Alecu Russo îl avertiza, din Sibiu, pe N. Bălcescu asupra aspirațiilor "maghiarismului", care, în opinia sa, "vrea să moștenească Austria și visează imperiul lui Attila", ignorând total interesele și drepturile legitime ale celorlalte naționalități. El reținea, în context, "impresia foarte neplăcută" pentru românii transilvăneni a soliei lui D. Brătianu la Pesta, recomandând condiția *sine qua non* a cooperării: "dacă nu independența românilor de aici, fără noi sau împreună cu noi, cel puțin recunoașterea unei naționalități distincte a Banatului, a Transilvaniei și a românilor din Ungaria, care se înrudeau prin teritoriu, limbă, instituții, tradiții. Românii de aici își pun nădejdea în noi" (1848 la români..., II, pp. 789-790).
57. *Ibidem*, I, p. 591.
58. *Ibidem*, II, p. 788.
59. *Ibidem*, pp. 960-961.
60. *Ibidem*, p. 80. Într-o altă scrisoare, adresată anterior lui Ștefan Golescu, el sugerase compatrioților rămași la București "a face un manifest către populi europeni și mai cu seamă către Franța, de unde am supt laptele libertății și către Germania, către care ne simțim porniți și de interes și de simpatie (Anul 1848..., II, pp. 370-375).
61. 1848 la români..., II, p. 802.
62. Anul 1848..., III, p. 41.
63. G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. II, București, 1936, p. 185.
64. 1848 la români..., p. 847.
65. Paul Cornea, Mihai Zamfir, *op. cit.*, II, p. 190.
66. 1848 la români..., II, p. 782.
67. *Ibidem*, p. 784.
68. *Ibidem*, pp. 784-785.
69. Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, ed. O. Boitoș, Craiova, 1940, p. 109.
70. 1848 la români..., II, p. 1124.
71. *Ibidem*, p. 707.
72. *Ibidem*, p. 709. Și M. Kogălniceanu, în cuprinsul programului elaborat la Cernăuți (*Dorințele partidei naționale*), invocând exemplul Poloniei sau al Galiției, îndemna la conlucrarea între clase pentru "dezlegarea" problemei agrare. Problema economică prin definiție, era deopotrivă și socială și națională, prin ponderea și rolul țărănimii în societatea românească și în definirea personalității naționale românești. (Cf. Gh. Platon și colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993, p. 71).
73. 1848 la români..., II, p. 750.
74. G. G. Florescu, *Aspecte privind poziția internațională a Țării Românești în anul revoluționar 1848*, în "Studii și materiale de istorie modernă", III, 1963, p. 10.
75. 1848 la români..., II, p. 1008.
76. *Ibidem*, p. 1016.
77. Cornelia Bodea, *Opinii și repere americane despre români și România*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 443.
78. Gh. Platon, *Revoluțiile române de la 1821 și 1848 și problema independenței naționale. Context național și internațional*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, Iași, 1986, p. 237 și urm.
79. Anul 1848..., III, p. 180.
80. Gh. Platon, *Die Revolutionen des 19 Jahrhunderts in dem Rumänischen Länderns. Ausbruck der sozialen und nationalen befreiungskampfes*, în AIIAI, XXIII, 1986, pp. 2-12.
81. N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Opere*, II, p. 232.
82. Elena Siupiur, *Viața intelectuală la români în secolul XIX*, în vol. *Cartea interferențelor*, coord. Șt. Berceanu ș.a., București, 1985, p. 233.
83. J.B. Dureselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 214; Gh. Cliveti, *Revoluția franceză și "secolul naționalităților"*, în AIIAI, XXX, 1993, p. 342 și urm. ; idem, *Liberalismul românesc*, Iași, 1996, pp. 76-77.
84. D.C. Amzar, *Studenții români în străinătate. Date și interpretări statistice*, în "Cercetări literare", București, IV, 1940, pp. 215-216.
85. Caracterul preponderent eclesiastic al studiilor urmate de românii transilvăneni în universitățile din centrul și vestul Europei - potrivit opiniei lui Keith Hitchens - s-a menținut până pe la 1830, după care confruntarea dintre laic și biserică în mișcarea națională din Transilvania avea să ducă, treptat, la supremația laicului (K. Hitchens, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, pp. 17-19).
86. Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, 1986, p. 142.

87. Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iași, 1980, p. 235.

88. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford, Paperbacks, 1971, p. XXII.

89. Asemenea contacte fuseseră stabilite anterior: "de la Costinești, creșcuți în Țara Leșească, și până la noi - observa Alecu Russo - toate drumurile Apusului sînt bătute de pruncii români" (Al. Russo, *Scriseri alese*, 1959, București, p. 121).

Zusammenfassung

Der Dialog der Rumänen mit "Europa", den die Achtundversieger wieder aufgriffen, hatte das Ziel, sowohl die sozio-ökonomischen Verhältnisse zu verbessern als auch die politisch- nationalen Wünsche zu befriedigen. Das Studium im Westwn als ein Teil dieses Dialogs bedeutete für die Rumänen das, was für das Abendland einige Jahrhunderte früher die Renaissance gewesen war. Dabei muß zwischen Siebenbürgen, von wo die Jugendlichen nach der Union mit der katholischen Kirche das Studium der Theologie vorzogen, und der Moldau und Walachei unterschieden werden, wo die Geschichte, Philologie und Jurisprudenz beliebter waren. Die an den europäischen Universitäten betriebenen Studien trugen zweifellos zur besseren Kenntnis der eigenen Spiritualität und zur Schaffung der modernen rumänischen Kultur bei. Vor allem über diese Studierenden fanden die Ideen der allgemeinen Freiheit und Demokratie ihren Weg in die rumänischen Länder, wo sie den Weg für die zukünftigen Auseinandersetzungen bereiteten. "Waren die Trennungslinien in geistiger Hinsicht weniger spürbar", so bestand doch in wirtschaftlicher Hinsicht gegenüber den "europäischen" Ländern eine große Kluft. Diese Feststellung ist wichtig, denn an diesem Aspekt hängt die gesamte spätere Polemik über die "Formen ohne Inhalt".